

ISKRA, SAD, 1. oktobar 1999.

VITEŠKI KRALJ UJEDINITELJ RADOMIRA SMILJANIĆA

Autor mnogih romana, zapaženih u zemlji i van nje, Radomir Smiljanić, rođen 1934. u Jagodini, nedavno je objavio roman o kralju Aleksandru I Karađorđeviću, Viteški kralj ujedinitelj (1993).¹ Roman je još jedan primer sada popularne romansirane istorije, pri čemu se pisci služe istorijskim događajima i dokumentima kako bi, u svojim romanima, dramama ili drugim žanrovima, bacili novo svetlo na te događaje. Slučaj kralja Aleksandra je naročito interesantan, kako recenzent Vladimir Ličina lepo kaže u svom predgovoru: "Generacije koje su vaspitavane na jednostranim informacijama, ili čak dezinformacijama, da je kralj Aleksandar bio isključivo diktator, samodržac, neprijatelj sloboda, omražen u narodu, beskrupulozni srebroljubac, pohlepan na narodnu paru — i u to su bezrezervno poverovali — biće, svakako, iznenađeni kada pročitaju ovaj roman, jer "imidž koji je o njemu gradila komunistička oligarhija i gubitnici iz Prvog svetskog rata u njenim redovima, svodio ga je isključivo na spodobu u ljudskom obliku, minornu u svakom pogledu. Sad, evo, po romanu Radomira Smiljanića, njegovi postupci nisu nimalo osvetnički čak ni prema onima koji su mu nasrnuli na život (Oreb). Ovakvo prikazivanje Aleksandrove ličnosti može da izazove reakciju samo onih koji su svojevremeno ne samo uobrazili nego u to kasnije čvrsto poverovali da onaj koji nije organizovani komunističar nije ni valjan čovek ni patriota."¹²)

U ovom kratkom romanu Smiljanić obrađuje tri teme. Na prvom mestu su Aleksandrovi pokušaji, posle ujedinjavanja Južnih Slovena i stvaranja Male antante, da ujedini Evropu pred opasnošću od nacizma. Autor se opširno bavi i pitanjem da li je stvaranje Jugoslavije bilo mudro i koliki je Aleksandrov udeo u tome. Smiljanić takođe razmatra pitanje da li je Aleksandar bio beskrupulozni diktator, kako ga komunisti uvek prikazuju. Služeći se autentičnim dokumentima iz mnogih izvora, autor osvetljava Aleksandrovu diplomatsku aktivnost, unutar i van zemlje, istovremeno ukazujući na njegove uspehe kao čoveka, vladaoца i političara.

Za Aleksandra pitanje opasnosti od nacizma i Hitlera bilo je od presudne važnosti i njegova želja da joj se odupre prešla je u opsesiju. Da bi ujediniio Zapad protiv Hitlera, pošao je u posetu Francuskoj, čime se pokazao kao veliki državnik. "Ako gospodin Bartu i ja uspemo da ujediniemo Evropu protiv tog nacističkog monstruma, možda će ratovi ostati samo užasno sećanje u svesti ljudi. Možda ćemo uspeti..."⁽⁸³⁾ Da je Hitler ozbiljno shvatio Aleksandrove namere, vidi se iz njegovih reči Gebelsu: "Sa (Aleksandrom) ćemo morati da završimo tu priču o uspešnoj srpskoj dinastiji... Taj monarh, u svojoj umišljenoj ulozi evropskog povezivanja u zaštitni sistem država protiv naše politike, namerava, kako govori poverljivi izveštaj, da ode čak u Moskvu! Zamislite, gospodo, tu blasfemiju: kralj-diktator u zagrljaju boljševika!"⁽²¹⁾ I još jednom prilikom: "Taj kočoperni kralj Srba i ostalih naroda u njegovoj Jugoslaviji predstavlja sve veću smetnju našim planovima. Da li je on i veličina — to je u ovom trenutku, kad nam se neprijatno isprečio na našem putu, manje važno, čak sporedno pitanje. Tu "veličinu" moramo ukloniti!"⁽¹¹⁶⁾ Gebels se slaže: "Evropa, moj Fiereru, ispoljava sve veću nervozu zbog naše politike. Eto, Francuzi preko Bartua i onog viteškog — on prezrivo izgovori tu reč — jugoslovenskog kralja preduzimaju mere objedinjavanja, s namerom da nas okruže i izoluju."⁽²³⁾ Radi ujedinjavanja ne samo Zapada već i Istoka, Aleksandar je planirao da ide u Moskvu da bi pridobio Rusiju protiv Hitlera. On nema iluzija o boljševicima, ali smatra da će oni pasti za koju deceniju, a da je Hitler mnogo veća opasnost za sve, naročito za Slovene. (On takođe traži da poseti ruske crkve i učestvuje u

litiji sa ruskim patrijarhom). Nije nikakvo čudo što je Hitler organizovao preko svojih balkanskih trabanata atentat i uspeo da ukloni Aleksandra, završivši prerano ne samo njegov život nego i njegovu diplomatsku aktivnost na svetskoj sceni.

Pitanje Jugoslavije bilo je za Aleksandra od prvorazredne važnosti, ali roman pokazuje da se kraljev stav menjao. Prvih godina zajedničke države on je bio sasvim za nju, u idealističkom verovanju da je ideja Jugoslavije najbolja za sve balkanske žitelje: "Verujem onom plemenitom htenju i onoj plemenitoj misli koja hoće sjedinjenje, slogu, sjedinjenje hrišćansko, ali i muslimansko, sjedinjenje u veri, ljubavi i razumevanju, ali i u spoznaji zajedničkih interesa koji su visoki i trajni. Pre svega u spoznaji da smo sjedinjeni — i jači i bolji! U to hoću da verujem, i u to verujem!(107) Aleksandar nije mrzeo Hrvate. Kad su na ulasku u oslobođeni Beograd bacili pred njegove noge zarobljene neprijateljske zastave, među njima našla se i hrvatska zastava, i on je uzviknuo: "Stoj! Dižite taj barjak! To je zastava naše braće Hrvata koji su se igrom slučaja našli na neprijateljskoj strani."(92)

Međutim, početkom tridesetih godina Aleksandrov stav se menja. Mnogo od toga saznajemo iz objavljenih razgovora Svetozara Pribićevića sa kraljem. Pribićević, vodeći srpski političar iz Zagreba, često se suprotstavljao Beogradu i solidarisao sa hrvatskim političarima, najviše zato što nije trpeo monarhiju, ali sada kaže: "Sve više uviđam da je u našim nesrećnim, kvazibratskim odnosima bio posredi samo goli interes. I to jednosmeran... Ono što je (Hrvatima) bilo od interesa i koristi, to se, uz mnogo nagađanja i ucena, zbog mira u kući prihvatalo, sve drugo se proglašavalo takozvanim velikosrpskim diktatom. U novije vreme u Zagrebu, kako saznajem, skovan u komunističkoj kuhinji u Kramlju, lansira se izraz velikosrpska hegemonija."(35) Aleksandar podseća Pribićevića: (Hrvati) "su me molili da ih primim u zajedničku državu! Doduše, i vi Srbi (prečani), kao i Slovenci, svi ste me onom oficijelnom Adresom koja mi je upućena 1918. godine molili da vas primim u zajedničku državu, kako vas ne bi razgrabili i razdrobili Austrijanci, Nemci, Mađari, Italijani. A šta sada rade ti Hrvati? Psuju me, vređaju moje kraljevsko dostojanstvo, pokušali su i da me ubiju..., a o mom narodu, o Srbima, govore najgore gadosti i šire ih u svetu. O Srbima govore kao o nekulturnom soju, a Srbi imaju čuveno slikarstvo, na primer, proslavljeno u svetu, slikarstvo ravno jednom Ticijanu, ali stotinama godina nastalom pre njega. A tek poezija Srba, ona koja je nadahnula i jednog Getea, i ne samo njega, ta poezija i misaonost nadahnjivali su i Lamartina, i Igoa, i mnoge druge. Ona spada u najveće vrednosti evropske kulture. A bedni kverulanti, koji su mahom anonimni i nepostojeći, blate jedan častan i izuzetno darovit i kreativan narod."(56-57)

S tugom u srcu Aleksandar je došao do žalosnog zaključka: "Mi više ne možemo sa Hrvatima. Ne želim rat sa Hrvatima. Budući da ne možemo ostati zajedno, bolje je da se razdvojimo... Hrvati, po svoj prilici, veoma mnogo žele svoju malešnu, jadnu, džepnu državicu, žele da se izdvoje iz moćnog korpusa Jugoslavije kako bi izigrali državu! Stari kompleksi su nadvladali... To je avantura, ali ja kao kralj Jugoslavije, kao ujedinitelj, ne želim više da trpim avanturiste u svojoj državi. Sve te ekstremiste, nacionaliste, komuniste, sve te vemerovce, pavelićevce, ustaše ili kako se već zovu... Tada smo, u Londonu, a kasnije i u Versaju, mi Srbi mogli da biramo. Izabrali smo braću Hrvate i Slovence. Izabrali smo nesreću, eto!... Lepo me otac savetovao: "Sinko, samo ne s Hrvatima!"... Hrvati dobijaju priliku da, stopljeni sa Srbima i Slovencima u jedan moćan jugoslovenski narod, izgrade snažnu i veliku državu, dobijaju — srpskom krvlju otet od Latina — najveći i najatraktivniji deo Jadrana sa hiljadu ostrva i poluostrva, dobijaju gotovo sve najvažnije vodotokove Evrope i Balkana i preuzimaju ono što su Srbi već davno zahvatili — središnje dominantno mesto najvažnijeg evropskog potkontinenta, Balkanskog poluostrva, dobijaju pobednički oreol Srba, političku dominaciju kao jedina država troimenog

naroda, prostrane granice, ogromno tržište, najznačajnije investicije, sve što uslovljava procvat trgovine i proizvodnje, obezbeđene sirovine i energije sa prebogatog juga i središta Srbije i Bosne, obilje hrane iz Vojvodine, žitnice Evrope, iz prebogate srpske Mačve, Slavonije, Baranje, iz bosanske srpske Semberije i, uz to, ogromnu vojnu snagu pobedničkih srpskih pukova i divizija, slavom ovenčanih u svetu. Ali oni, Hrvati, hoće svoju državicu, taj politički vic, svoj Lihtenštajn, San Marino, svoju rugobu hoće oni, taj narod bez kičme. Ceo svet im se smeje. Pa neka im se smeje!"(48-49)

Aleksandar s ponosom ističe zasluge i žrtve Srba za zajedničku državu: "Juriši Srba, u svetu jedinstveni juriši mojih div-junaka, bili su i siloviti i neodoljivi. Dabome, i ja sam s mojim junacima jurio uz ta brda i gudure i kliktao im: "Juriš za napaćenu otadžbinu, za napaćenu braću našu do Triglava i Celovca, do Bleda i Bohinja, do Istre i Dubrovnika... Oni su ratovali, oni su kidisali kada je mnogima svanulo, ginuli su i satirali se za sveti cilj, za ideal, za zajedničku veliku i snažnu državu južnih Slovena, za Jugoslaviju. Da, tako se, gospodine Pribićeviću, stvarala Jugoslavija, krvlju i topovima, a ne salonskim tlapnjama."(52-53)

Aleksandar je bio svestan mogućih rešenja, ali je smatrao da ne bi bili zadovoljavajući: "Ja neću federaciju!... Pre sam za podelu, za otcepljenje Hrvata, nego za federaciju. Federacija je neprestano razdvajanje i gloženje, sejanje i ovaploćenje mržnje koja se nikakvom represijom ni ideologijom neće suzbiti. Federacija će biti generator mržnje i razdora među narodima, put ka razbijanju Jugoslavije u krvi."(58)

Ali, kako se razdeliti — to je presudno pitanje. "Ne bi bilo tako velikih teškoća... Većina Srba ostaće u svojoj državi, koja će biti manja ali homogenija, i mnogo jača nego današnja. Sa Hrvatima se zaista ne može živeti. Ta antisrpska politička ideja je u osnovi, počev od Starčevića i Kvaternika, preko Frankovaca i "zapovaca", sve do gospodina Mačeka, pa i našeg prijatelja Radića, onog koji je bio Kraljičin i moj miljenik, a koji nas je izdao — ta antisrpska ideja je u osnovi paranoidna. Ona će se obolelom delu naroda teško izbaciti iz glave i duše. Nije prvi put da hrvatske mase, zavedene srbomržnjom, izražavaju vehementno, čak i na sopstvenu štetu, pa i sramotu, to nedolično i pogubno antisrpsko raspoloženje... To se događa i zbog toga što je hrvatskom narodu njegova elita ponudila čudovišno, pogubno stajalište da za sve nevolje Hrvata postoji samo jedan krivac — Srbi. Velikohrvatski, šovinistički ideolozi, u prvom redu "otac domovine" Ante Starčević, proglasili su Srbe "remetilačkim faktorom" koji treba odstraniti... To je zločinačka ideja, bolesna u svakom slučaju... a ja sam, na nesreću, tek naknadno saznao od izvesnih učenih ljudi neke pojedinosti hrvatske istorije, o kojima, priznajem, ranije nisam razmišljao."(59-60) I još: "To parničenje Hrvata s Mađarima traje, s manjim prekidima, devet stotina godina. Kada su Hrvati ušli u Jugoslaviju, a ušli su zbog svoje muke, oni su to parničenje preneli na Jugoslaviju, koju su, opet, identifikovali sa srpskim narodom, i sve ovo čudo počelo je zapravo od prvog dana... Samo, ja sam doskora bio slep."(60)

Aleksandar je bio svestan da je jedino Jugoslavija omogućavala svim Srbima da žive u jednoj državi i to je jedan od glavnih razloga zašto je pristao na nju: "Kao Srbin, i Vi i svi naši Srbi tamo preko, svi morate živeti u jednoj državi. To vam je jedini spas. To su zapravo i bili naši ratni ciljevi, a srpski narod je dao 51% punoletnih duša na oltar srpstva i otadžbine. Bez zajedničke države prvi biste vi, Srbi iz preka... kad-tad bili istrebljeni!"(63-64)

Tragičan završetak ove nesrećne ideje događa se ovih dana. Mnogi Srbi danas krive i Aleksanda zbog srpskih poraza i gubitaka. Cilj Smiljanićevog romana je da opovrgne tu zabludu i da ukaže na mnoge druge krivce, među njima i komuniste, za balkansku tragediju.

O komunistima Aleksandar nije imao laskavo mišljenje, što se vidi i iz razgovora sa ministrom dvora: "Nisu oni gladni hrane, komunisti su gladni vlasti. I pun tramvaj mrtve dece ne bi ih

sprečio da kidišu na vlast. Narod — ni pišljivog boba ne daju za srpski narod! Za njih su vlast i direktiva iz Moskve jedine svetinje... Po nalogu tog kominterovca (Toljatija) oni su blatili našu Jugoslaviju i naš srpski narod. Rezolucijom su čak istakli da je Jugoslavija versajsko nedonošče... a srpski narod, rekli su u rezoluciji, jeste narod tlačitelj, jer tlači ostale narode u Jugoslaviji... Smo, nisu oni uspeli da odbiju narod od mene, ti komunisti, ti ekstremisti, ti razbijači države. Uostalom, narod zna — nigde ih nije bilo kada su se tukle velike bitke za naš sveopšti opstanak."(78) Drugom prilikom: "Oni misle da postoji totalna ravnopravnost... u imovini, rangu, inteligenciji, odlučivanju... A, da, odriču se ravnopravnosti u domenu raspodele odgovornosti... Vole da zakuvaju, a onda, nek narod kusa sam... Ruše da bi menjali... Ni desetina miliona mrtvih nedužnika za njih ne znači ništa. Pustoš i tama neka zavladaju samo da oni uzmu vlast... Važna je svetska revolucija."(94) Što je on, i pored svega toga, želeo da ide u Moskvu pokazuje koliko mu je bilo stalo da spase Evropu od nacističke nemani.

Komunisti su bili svesni Aleksandrove vladalačke sposobnosti i jačine karaktera, zato su ga žigosali kao diktatora: "Dinastiji prilepiše smešne, čudovišne etikete nekakve monarhodiktature, komunisti, hrvatski nacisti i ustaše proglašise kraljevsku vladavinu i njega, karlja, čak i monarhofašističkim... A kralj i monarhija, koja je i posle onog, u svetu i zemlji kompromitovanog parlamenta, punog mržnje i netolerantnosti, pobesnelih političara, onog kaveza, šovinistički i rasistički nastrojenih glava,... ipak su uspeli da posle kraćeg predaha ponovo vaspostave demokratsku, parlamentarnu vladavinu dinastije."(90)

Aleksandar je posedovao osobine koje mu nisu dozvoljavale da se ponaša kao kruti diktator. I pored njegovog uspešnog angažovanja u ratu, "tinjala je u dubini njegovog bića i izvesna odbojnost prema nasilju i nasilništvu, koje je rat podrazumevao."(84) A da je verovao u pravu demokratiju vidi se iz slučaja seljaka koji su ga tužili, i dobili parnicu, zato što nije na vreme prskao vinograd, a zbog toga stradali i njihovi vinogradi. Aleksandrovo primanje slobode bilo je iznad sitnog politikanstva "Koliko puta je on morao da ponavlja svoj omiljeni amanet razuzdanim raspaljenim, pa i mržnjom i netolerantnošću zaslepljenim političarima: "Gospodo, sloboda mišljenja i delanja da, ali mišljenje i delanje moraju biti u interesu naroda i zajedničkih, najcelishodnijih ciljeva, ispravno i pošteno."(90) Sovjetski poslanik u Beogradu (1933?!) objašnjava Staljinu: "Tamo vam je, družo Staljine, sloboda štampe velika, mnogi kažu veća nego kod trulih kapitalista na Zapadu. Postoji čak poseban paragraf u srpskom ustavu još od vremena kralja Petra Prvog Oslobođioca o slobodi štampe."(131) Sam Staljin morao je da prizna: "Taj, dakle, diktator dozvoljava legalno održavanje kongresa partije koja mu najviše radi o glavi, komunističke partije."(121)

Smiljanić prikazuje kralja Aleksandra kao neobično hrabrog čoveka. Kralj odbija da obuče pancirnu košulju na polasku za Marsej, govoreći: "Tolike ratove prođoh bez tog čuda... Aleksandar Prvi ne zna za strah!"(133) Prilikom pokušaja atentata na njega u Zagrebu, on mirno uzima revolver iz ruke atentatora, Dalmatinca Oreba. Interesantno je da Oreb nije pucao iako je bio pred samim Aleksandrom, kako sam objašnjava: "Vidija sam lipo da narod "rvatski nema niš" protiv kralja, govoridu u prolazu ovo i ono, a stalno ga hvalidu..."(103) Posle ga Aleksandar postavlja za svog ličnog zaštitnika, koji je bio na papuču auta u Marseju.

Jednu od najboljih ocena kralja Aleksandra dala je Rebeka Vest, u svojoj knjizi Crno jagnje i sivi soko, iz koje Smiljanić štedro citira. Vest vidi kralja Aleksandra iz šire perspektive: "Aleksandru nisu dužnosti dozvoljavale da neguje svoj lični život. Sudbina mu je dodelila da se bori sa manje uzvišenim vidovima stvarnosti. To ga je ljutilo, jer je on bio, možda, poslednji vladar na svetu ponesen homerovskom vizijom života. Za njega je dan uvek morao da bude zora, svi ljudi junaci, a mač uvek u službi pravde."(143) Vest uviđa ogromne probleme s kojima se

kralj borio: "Nije mogao da se bavi stvaranjem države kao svojim pravim zadatkom, zato što se nije nikako moglo obezbediti jedinstvo Hrvata, Slovenaca i Srba. On nije nikada poželeo da u svoje kraljevstvo uključi Hrvate i Slovence. Na početku rata on nije čeznuo za Jugoslavijom kao zajednicom svih Južnih Slavena, već za velikom Srbijom u čiji će sastav ući sve one austrougarske teritorije u kojima većinu stanovništva čine Srbi, odnosno oni Slaveni koji pripadaju Pravoslavnoj crkvi. Jedna grupa ljudi, čije je mišljenje i on prihvatao, s pravom je smatrala da su razlike između Katoličke i Pravoslavne crkve veće od rasnog i jezičkog jedinstva." A eventualni neuspeh jugoslovenskog eksperimenta Vest ne pripisuje kralju: "Nema nikakve sumnje da bi takva velika Srbija bila daleko kompaktnija celina od Jugoslavije, ali ona bi mogla opstati samo pod dva uslova: uz podršku ruskog carstva s istoka, i ukoliko bi se na zapadu graničila sa katoličkim slavenskim državama koje bi je odvajale od zemalja nemačkog jezika. Međutim, 1917. godine propalo je rusko carstvo, i od svih Slavena koji su bili pod austrougarskom imperijom jedini su Česi imali dovoljno organizovano društvo da bi im na mirovnim pregovorima moglo biti povereno stvaranje nezavisne države. Zato je Slavencima katolicima bila potrebna Srbija, a i oni njoj. Otuda je neizbežno došlo do stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kako se Jugoslavija tada zvala. Ali to nije poništilo nespojive razlike između srpskog i hrvatskog temperamenta, što je suočilo Kralja sa morem problema."(144) Pošto ovo nije istorija već romansirana istorija, teško je reći šta je od svega ovoga autentično a šta plod autorove mašte i umetničke slobode. Smiljanić je ipak uspeo da pogodi duh vremena i problema kojima se bavi u romanu Viteški kralj ujedinitelj. Zato je roman vredan naše pažnje, a najviše kao još jedan primer revizionizma izvesnih "istina" i "činjenica" kojima su komunisti decenijama zavodili naš narod, a naročito omladinu, koja sve do sada nije imala prilike da čuje i drugu stranu.

Prof. Dr. Vasa Mihailović
Univerzitet Nova Karolina, USA

1) Radomir Smiljanić, Viteški kralj ujedinitelj (Trstenik: Metalograf, 1993). Brojevi strana citata iz ove knjige naznačeni su u tekstu.